

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Консультативна робота

Відкриття та ведення власної справи як шлях
соціально-економічної адаптації
демобілізованих учасників АТО

Київ – 2017

Підготовка цієї публікації стала можливою завдяки підтримці американського народу, що була надана через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми "Лідерство в економічному врядуванні" (USAID ЛЕВ).

Програма USAID ЛЕВ впроваджується:

Міжнародною благодійною організацією
«Фонд Східна Європа»

у партнерстві з:

Громадською організацією
«Інститут економічних досліджень і політичних консультацій»

Громадською організацією
«Київський економічний інститут»

Науковий редактор:

Ігор Бураковський, Голова Правління ІЕД, старший радник з економічних питань Програми USAID ЛЕВ, burakovsky@ier.kiev.ua

Автори:

**Євген Ангел, молодший науковий співробітник ІЕД, експерт Програми USAID ЛЕВ, anhel@ier.kiev.ua
Ольга Красовська, провідний науковий співробітник ІЕД, експерт Програми USAID ЛЕВ
krasovska@ier.kiev.ua**

Погляди авторів, висловлені в цьому документі, можуть не збігатися з поглядами Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду Сполучених Штатів Америки.

Програма USAID "Лідерство в економічному врядуванні" (USAID ЛЕВ)
01033 Україна, вул. Саксаганського, 96, офіс 508
Телефони: +38 (044) 200-38-24;
e-mail lev_info@eef.org.ua www.lev.org.ua
facebook.com/USAIDLEVProgram

Вступ.....	4
1. Соціально-економічна адаптація ветеранів АТО: передумови та шляхи	5
2. Інструменти підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів: міжнародний досвід.....	7
2.1. Сполучені Штати Америки	7
2.2. Велика Британія та Канада.....	10
3. Яким чином регламентуються питання соціально-економічної адаптації ветеранів АТО в Україні	11
4. Основні інституції, що опікуються питаннями адаптації ветеранів АТО в Україні	12
5. Державна служба зайнятості України: функції у сфері сприяння підприємницьким ініціативам ветеранів	14
6. Ініціативи з розвитку бізнесу ветеранів АТО в Україні.....	16
6.1. Навчання основ бізнесу.....	16
6.2. Конкурси бізнес-проектів та подальша підтримка проектів-переможців	17
6.3. Інформаційно-консультаційна підтримка ветеранів-підприємців.....	20
Висновки та рекомендації	21
Додаток 1. Огляд основних нормативно-правових документів, що регулюють питання соціально-економічної адаптації АТО.....	24
Додаток 2. Підприємництво як форма самозайнятості ветеранів АТО (результати фокус-групових дискусій).	28

Вступ

«Солдат - людина, яка приймає швидкі рішення та може ігнорувати відсутність комфорту, а це саме ті якості, які потрібні справжньому бізнесмену», - Ігор Войцехівський, учасник АТО, після проходження навчання планує відкрити власну справу, м. Тернопіль¹

Предметом цієї консультативної роботи є соціально-економічна адаптація демобілізованих учасників бойових дій у зоні АТО. У пропонованій роботі мова йде виключно про тих ветеранів та інвалідів АТО, які демобілізуються з лав Збройних сил України та інших воєнізованих структур і повертаються до цивільного життя.

Створення та ведення власного бізнесу є важливим інструментом їх соціально-економічної адаптації. Водночас, за даними соціологічного дослідження GfK Group, попри те, що 48% ветеранів, які взяли участь в опитуванні, знають про можливість отримання одноразової допомоги для організації підприємницької діяльності, лише 2% опитаних скористались цією можливістю². Це говорить про необхідність здійснення додаткових кроків, що дозволять якнайповніше використати потенціал підприємництва як інструменту соціально-економічної адаптації ветеранів АТО в Україні.

У цій роботі ми розглядаємо кращий міжнародний досвід країн, які брали участь у військових конфліктах, а відтак уже мають напрацьовані ефективні інструменти соціально-економічної підтримки ветеранів, у тому числі шляхом сприяння їхнім підприємницьким ініціативам (Розділ 2). Застосування цього досвіду з урахуванням особливостей України є важливим шляхом адаптації ветеранів у довгостроковій перспективі.

У роботі також проаналізовано основні нормативно-правові акти, які в Україні сьогодні регулюють питання соціально-економічної адаптації ветеранів АТО (Розділ 3), наведено перелік відповідних інституцій та описано їхні функції в цій сфері (Розділи 4 та 5). Велику увагу приділено ініціативам, які сьогодні спрямовані на розвиток бізнесу ветеранів у сучасній Україні (Розділ 6). Мова йде про «бізнес ветеранів АТО» та про «бізнес ДЛЯ ветеранів АТО», тобто про діяльність організацій та реалізацію ініціатив, що допомагають ветеранам у започаткуванні та веденні власної справи.

¹ З виступу на круглому столі «Подолання перешкод і проблемних моментів розвитку малого та середнього бізнесу демобілізованих учасників бойових дій в зоні АТО», м. Тернопіль, 20 червня 2017 року.

² Джерело: Вісник Юридичної Сотні. №39. (результати опитування за даними дослідження GfK Group на замовлення Координатора проектів ОБСЄ в Україні (2016 р.) та Київського міжнародного інституту соціології і Cadmus Group (2016-2017)). Режим доступу: http://legal100.org.ua/visnyk_39/

1. Соціально-економічна адаптація ветеранів АТО: передумови та шляхи

За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, станом на 1 вересня 2017 року статус учасника бойових дій отримали 313,9 тис. осіб. Цей показник стабільно зростає, адже ще в січні 2017 року налічувалося 278,0 тисяч учасників бойових дій, тобто лише за 8 місяців ця кількість зросла на 35,9 тис. осіб. З огляду на продовження російської агресії на Сході України він зростатиме й надалі. Ці цифри свідчать про появу вельми специфічної соціальної групи, яка потребує психологічної та соціально-економічної адаптації як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Одразу зазначимо, що необхідною передумовою адаптації ветеранів до мирного життя є психологічна допомога. Така допомога повинна складатися з двох компонентів: «швидка» або ж «нагальна» допомога (надається одразу після повернення із зони бойових дій та в подальшому при виникненні кризових ситуацій) та постійна допомога (психологічний супровід у повсякденному житті).

Соціально-економічна адаптація може відбуватись у таких формах (Рисунок 1)

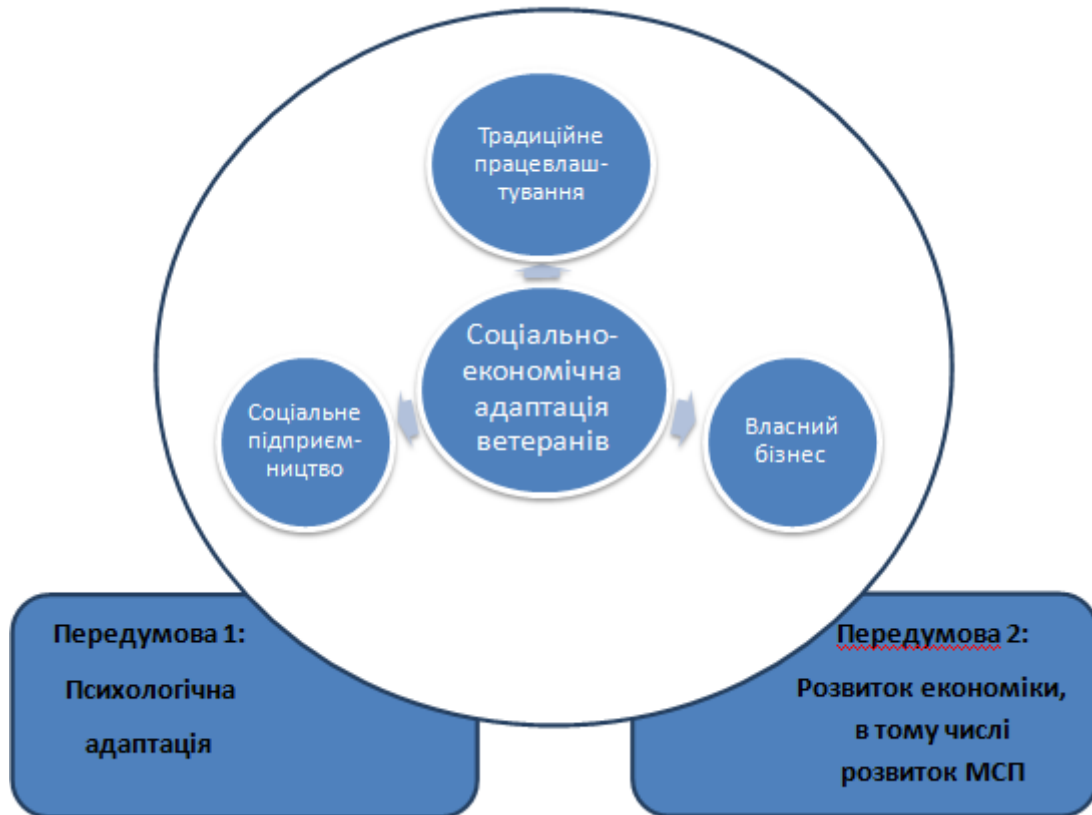
1. **Традиційне працевлаштування**, тобто повернення на попереднє місце роботи або ж робота за наймом на іншому місці. Це право в Україні забезпечено учасникам АТО в законодавчому порядку, зокрема Стаття 119 Кодексу законів про працю України гарантує право на збереження робочого місця під час мобілізації.
2. **Соціальне підприємництво**, під яким розуміємо систематичну (у т.ч. інноваційну та господарську діяльність), що передбачає подолання соціальних проблем. Зокрема, до соціального підприємництва належить діяльність, результати якої спрямовані на певну соціальну групу або вирішення певних проблем³. У випадку ветеранів АТО, мова йде про діяльність організацій, створених задля забезпечення колишніх військових робочими місцями. Вони переважно функціонують у сфері послуг або ж дрібного виробництва в традиційних для країни чи регіону секторах. Такі організації, в більшості випадків, є дотаційними (особливо на початку свого існування), але з часом можуть виходити на самоокупність та ставати прибутковими. Цей шлях можуть реалізувати країни з високим рівнем розвитку економіки, які мають змогу використовувати дотаційні механізми, не створюючи при цьому невиправданого тиску на бюджет.
3. **Започаткування власного бізнесу**. За своєю схильністю та здатністю до власної справи колишні військові принципово не відрізняються від решти громадян країни: відсоток успішних бізнесів, створених військовими ветеранами, майже не відрізняється від показника інших груп населення⁴. Водночас, власний бізнес дає гарні можливості для самореалізації та самостійності, що також може розглядатися як елемент соціально-психологічної адаптації

³ Джерело: Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. – К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017 – 188 с. Режим доступу: http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpryyemnytstvo_pidruchnyk.pdf

⁴ У США частка ветеранів, що володіють бізнесом, лише в 1,2 раза перевищує показник пересічних громадян. Див. Boldon, N. The State of Veteran Entrepreneurship Research: What We Know and Next Steps. / [N. Boldon, R. Maury, N. Armstrong, R. Van Slyke] – IVMF. – р. 5. Режим доступу: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2017/09/ENTREPRENEUR_JPMC_PAPERFINAL-DIGITAL-9.7.17.pdf

ветеранів. Так, за словами ветеранів, вони вже розпочали чи планують розпочати власну справу через потребу бути незалежними; часто поштовхом стає неприємний досвід співпраці з роботодавцем. Також їх мотивує можливість втілювати власні ідеї та самостійно розпоряджатися власним вільним часом⁵.

Рисунок 1. Соціально-економічна адаптація: форми та передумови

Джерело: розроблено авторами

Успіх соціально-економічної адаптації залежить від цілої низки психологічних та економічних передумов. Після повернення додому учасники бойових дій зіштовхуються з психологічними проблемами, які необхідно подолати (або зменшити їхній вплив) для належної соціальної інтеграції. З іншого боку, необхідною передумовою є зростання економіки країни, що дозволяє «впоратися» з додатковим фінансовим навантаженням, викликаним необхідністю здійснювати соціальні виплати ветеранам та інвалідам бойових дій, підтримувати функціонування спеціальних організацій, що опікуються пов'язаними з ними питаннями тощо. Якщо йдеться про підприємництво, то очевидно, що його перетворення на дієвий механізм соціально-економічної адаптації можливе лише за умови формування та реалізації послідовної та комплексної політики розвитку МСП як на національному, так і на

⁵ Фокус-групові дискусії, проведені під час дослідження «Щорічна оцінка ділового клімату» (ABCA 2016), що виконано в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядування». Повний текст результатів проведених фокус-групових дискусій із ветеранами АТО подано в Додатку 2.

регіональному рівнях⁶. Принципово важливим моментом є наявність відповідних ініціатив різних зацікавлених осіб (не лише держави), спрямованих на сприяння створенню та подальшому розвитку бізнесу ветеранів. Про такі ініціативи йтиметься в розділі 6 цієї консультативної роботи.

2. Інструменти підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів: міжнародний досвід

Розділ містить короткий аналіз міжнародного досвіду країн, які впродовж останнього століття брали участь у низці міжнародних та регіональних військових конфліктів, а відтак уже нагромадили значний досвід соціально-економічної адаптації та реабілітації військовослужбовців.

2.1. Сполучені Штати Америки

У серпні 2017 року в США налічувалося близько 20,5 млн. ветеранів або трохи більше 8,3% від загальної кількості дорослого населення (віком від 18 і вище)⁷. При цьому майже три чверті всіх ветеранів (близько 16 млн. осіб) проходили службу під час військових конфліктів⁸. Оскільки близько половини ветеранів (10,2 млн. осіб) належать до працездатного населення (6,4% від загальної кількості працездатного населення країни)⁹, їх працевлаштування, зокрема через створення та ведення власної справи, є важливим питанням повернення до цивільного життя. При цьому близько 12% загальної кількості американських ветеранів мають власний бізнес¹⁰. Окрім цього, чверть військовослужбовців, що служили в Іраку та Афганістані, висловили бажання започаткувати свою власну справу¹¹.

За результатами дослідження «Veteran-Owned Businesses and Their Owners» (базується на даних опитування U.S. Census Bureau's Survey of Business Owners 2012), опублікованого в квітні 2017 року, 2,52 млн. американських бізнесів (99,9% з яких – малі) належали саме ветеранам, що становило 9,1% загальної кількості суб'єктів господарювання. Окрім цього, 10,3% від усіх власників бізнесу були колишніми військовослужбовцями, що дещо перевищує частку ветеранів серед працездатного населення. Таким чином, власний бізнес ветеранів відіграє вагомую роль в американській економіці.

⁶ Джерело: Біла книга. Політика розвитку МСП в Україні: як реалізувати потенціал малого та середнього підприємництва в Україні. Режим доступу:

http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5015

⁷ Джерело: The Employment Situation – August 2017. Bureau of Labor Statistics. U.S. Department of Labor. Режим доступу: <https://www.bls.gov/news.release/pdf/empisit.pdf>

⁸ Джерело: Veteran Population Projections 2017-2037. U.S. Department of Veteran Affairs. Режим доступу: https://www.va.gov/vetdata/docs/Demographics/New_Vetpop_Model/Vetpop_Infographic_Final31.pdf

⁹ Джерело: The Employment Situation – August 2017. Bureau of Labor Statistics. U.S. Department of Labor. Режим доступу: <https://www.bls.gov/news.release/pdf/empisit.pdf>

¹⁰ Джерело: Boldon, N. The State of Veteran Entrepreneurship Research: What We Know and Next Steps. / [N. Boldon, R. Maury, N. Armstrong, R. Van Slyke] – IVMF. Режим доступу: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2017/09/ENTREPRENEUR_JPMC_PAPERFINAL-DIGITAL-9.7.17.pdf

¹¹ Джерело: Gosselin C. Why America's Veterans Make the Best Entrepreneurs. Fortune. Nov 11th 2016. Режим доступу: <http://fortune.com/2016/11/11/veterans-day-leadership-ceo/>

Зокрема, у 2012 році 442 тисячі підприємств, які належали ветеранам, мали найманих працівників і давали роботу для більш ніж 5 млн. осіб¹².

Сьогодні в США **вирішенням соціально-економічних проблем ветеранів займається низка міністерств та федеральних агенцій**. Обслуговуванням потреб колишніх військовослужбовців насамперед опікується Міністерство у справах ветеранів США, яке має бюджет близько 180 млрд. дол. США та 380 тис. осіб персоналу. Цей державний орган координує свою діяльність із Міністерством оборони та Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США. При цьому, у рамках проведення окремих напрямків політики підтримки ветеранів Міністерство співпрацює зі спеціалізованими федеральними агенціями. Відповідальність за розвиток малого бізнесу ветеранів покладена на відповідний підрозділ Адміністрації малого бізнесу США (АМБ) – Офіс розвитку бізнесу ветеранів (Office of Veterans Business Development, OVRD). Вказаний структурний орган відповідає за максимізацію доступності та корисності всіх програм АМБ, що спрямовані на підтримку ветеранів, ветеранів з обмеженими можливостями, членів військового резерву, а також членів сімей вказаних категорій військовослужбовців¹³.

Підтримка створення власного бізнесу ветеранів здійснюється за допомогою низки освітніх та фінансових інструментів. Насамперед, ідеться про програму "З армійських черевиків до бізнесу" (Boots to Business)¹⁴, яка дає змогу ветеранам, військовим та членам їхніх сімей отримати базові знання про ведення підприємницької діяльності. Програма організована за принципами державно-приватного партнерства та об'єднує зусилля АМБ, Міністерства оборони США, Сиракузького університету та цілої низки громадських партнерів. Програма має три складові: вступне інформаційне відео, не обов'язковий дводенний курс "Вступ до підприємництва" та онлайн-курс "Основи підприємництва" (8 тижнів по 10 годин підготовки)¹⁵. Над підготовкою навчальних матеріалів працює консорціум університетів під керівництвом Інституту у справах ветеранів та військових сімей Сиракузького університету (Institute for Veterans and Military Families, IVMF)¹⁶. Окрім цього, за підтримки Офісу розвитку бізнесу ветеранів по всій країні діють центри підтримки бізнесу ветеранів, які організовують професійні тренінги, допомагають створювати бізнес-плани та надають менторську підтримку¹⁷.

Освітні ініціативи у сфері підприємництва також підтримує Міністерство у справах ветеранів США, яке оплачує навчальні курси, запропоновані Центром розвитку малого бізнесу (SBDC) зі створення бізнес-планів, підтримки експорту та імпорту, допомоги з аналізом ринку та ін.¹⁸ Скористатися освітніми можливостями можуть як ветерани, що планують почати власну справу, так і ті ветерани, що вже є

¹² Джерело: Veteran-Owned Businesses and Their Owners. Data from U.S. Census Bureau's Survey of Business Owners 2012. By Joseph Sobota, U.S. Small Business Administration Office of Advocacy. April 2017. Режим доступу: <https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/435-veteran-owned-businesses-report.pdf>

¹³ Джерело: Office of Veterans Business Development. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/offices/headquarters/ovbd>

¹⁴ Джерело: Boots to Business Official Page. Режим доступу: <https://sbavets.force.com/s/>

¹⁵ Джерело: About Boots to Business. Office of Veterans Business Development. Режим доступу: <https://www.sba.gov/offices/headquarters/ovbd/resources/160511>

¹⁶ Джерело: Boots to Business. Institute for Veterans and Military Families, IVMF. Режим доступу: <https://ivmf.syracuse.edu/veteran-and-family-resources/starting-growing-a-business/boots-to-business/>

¹⁷ Джерело: Veteran Owned Businesses. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/business-guide/grow/veteran-owned-businesses-programs>

¹⁸ Джерело: Small Business Development Center. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/tools/local-assistance/sbdc>

власниками бізнесу. Також передбачена можливість повторного проходження курсів вищого рівня¹⁹. Навчання підприємницької діяльності доповнює низка інших можливостей для навчання та працевлаштування²⁰.

Урядова підтримка ветеранів та їхніх сімей також передбачає **низку фінансових інструментів для відкриття власного бізнесу**. Зокрема, АМБ пропонує на вибір перелік програм кредитування для ветеранів²¹. Банки та інші кредитні установи співпрацюють з АМБ і надають позички для малого бізнесу ветеранів як для відкриття бізнесу, так і для його розвитку. Для цього діє програма гарантованих позик «Перевага ветеранів» (Veterans Advantage)²². АМБ надає гарантії на суму від 50% до 85% від загального розміру позики. Отримати гроші можуть суб'єкти господарювання, які є у власності ветеранів (із часткою 51% і більше). Скористатися статусом ветерана та отримати відповідні права та гарантії від програми можуть:

- ветерани, звільнені в запас (не за рішенням суду за важкі злочини);
- ветерани-інваліди;
- ті, хто досі служить в армії та бере участь у Програмі допомоги в перехідному періоді (Transition Assistance Program), спрямованій на підготовку військовослужбовців до цивільного життя;
- резервісти та військовослужбовці Національної гвардії;
- дружина (чоловік) усіх вказаних категорій громадян, вдова (вдівець) того, хто загинув на службі²³.

Значна **фінансова підтримка МСП**, у тому числі тих, що належить ветеранам, здійснюється завдяки **державним закупівлям**. Сьогодні федеральний уряд зарезервував за малим бізнесом усі державні контракти до 150 тис. дол. США, де є конкуренція хоча б між двома компаніями. Окрім цього, федеральний уряд визначив додаткові преференції та квоти державних закупівель для певних категорій підприємців. Зокрема, для малого бізнесу ветеранів-інвалідів встановлено квоту на рівні не менше 3% від загальної суми закупівель²⁴. Для цього Конгрес США вніс поправки до законодавства та створив Програму для малого бізнесу ветеранів, які отримали інвалідність під час служби (Service-Disabled Veteran-Owned Small Business Program)²⁵.

У рамках підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів важлива увага також приділяється окремим групам, які потребують особливої допомоги. Зокрема, зростає практичний інтерес до **жіночого підприємництва**. Відтак, в Інституті у справах ветеранів та військових сімей розроблено спеціальну програму навчання підприємницької діяльності для жінок-ветеранів та дружин/партнерок ветеранів – «Жінки-ветерани за дух підприємництва» (V-WISE - Veteran Women Igniting the Spirit of Entrepreneurship),

¹⁹ Джерело: Education and Training. U.S. Department of Veteran Affairs. Режим доступу: https://www.benefits.va.gov/GIBILL/docs/factsheets/Entrepreneurship_Training.pdf

²⁰ Джерело: Office of Small & Disadvantaged Business Utilization. U.S. Department of Veteran Affairs. Режим доступу: <https://www.va.gov/OSDBU/entrepreneur/training.asp>

²¹ Джерело: Veteran Owned Businesses. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/business-guide/grow/veteran-owned-businesses-programs>

²² Джерело: SBA Veterans Advantage Guaranteed Loans. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/content/sba-veterans-advantage-guaranteed-loans>

²³ Джерело: Veterans Advantage. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: https://www.sba.gov/sites/default/files/resource_files/Veteran_Advantage_FY17.pdf

²⁴ Джерело: What is a Small Business Set Aside. Government Contracting Programs. U.S. Small Business Administration. Режим доступу: <https://www.sba.gov/contracting/government-contracting-programs/what-small-business-set-aside>

²⁵ Джерело: Contracting Opportunities for Veteran Entrepreneurs. Режим доступу: https://www.sba.gov/sites/default/files/TRANSCRIPT_Contracting%20Opportunities%20for%20Veteran%20Entrepreneurs.pdf

«Програма включає три основні фази: 15-денний навчальний онлайн-курс, 3-денний тренінг із підприємництва та поточного нагляду, навчання та підтримка для випускників програми для створення або розвитку власного бізнесу. Програма V-WISE фінансується також за рахунок угоди з АМБ та благодійної допомоги партнерів по всій країні²⁶.

2.2. Велика Британія та Канада

У Великій Британії та деяких країнах Співдружності Націй (наприклад, Канаді) практичну допомогу ветеранам надають неприбуткові громадські організації, які фінансуються урядом та благодійниками. Зокрема, у Британії активно діє організація Королівський британський легіон (Royal British Legion), яку було створено 1921 року ветеранами Першої світової війни. Першочерговим завданням організації було вирішення проблем ветеранів, з якими не міг впоратися уряд. Кожен громадянин (незалежно від віку та статі, незалежно від того, чи перебував на службі в армії) може стати членом Британського легіону²⁷. Королівський британський легіон втілює в життя програму «Цивільна вулиця» (Civvy Street), яка покликана сприяти працевлаштуванню військовослужбовців у цивільному житті (як ветеранів, так і тих, хто незабаром звільниться зі служби)²⁸. Також заходи програми поширюються на вдів, вдівців, партнерів та утриманців. Оскільки самозайнятість є одним зі шляхів вирішення проблеми працевлаштування, Легіон надає низку послуг із допомоги створенні бізнесу:

- тренінги щодо створення власного бізнесу;
- допомога в написанні бізнес-планів;
- допомога з фінансовим плануванням;
- допомога з пошуком джерел фінансування;
- перевірка «здоров'я» бізнесу, наставництво (менторство)²⁹.

У Канаді діє програма підтримки підприємництва ветеранів «Операція «Підприємець» (Prince's Operation Entrepreneur), започаткована благодійним фондом Принца Чарльза (Prince's Charities Canada), студентською волонтерською організацією (Enactus Memorial) та неприбутковою організацією Futurpreneur, яка допомагає зі створенням та веденням бізнесу молоді. Програма фінансується та підтримується Урядом Канади, фінансовими установами та благодійними організаціями³⁰. У рамках програми «Операція «Підприємець» передбачено семиденну базову підготовку до здійснення підприємницької діяльності, а також одноденні семінари³¹.

У підсумку, досвід США, Великої Британії та Канади свідчить про потребу передбачити спеціальні програми стимулювання самозайнятості ветеранів. Зокрема, при розбудові системи соціально-економічної адаптації ветеранів важливо врахувати такі особливості адаптації військовослужбовців:

²⁶ Джерело: V-WISE Program. Режим доступу: <http://vwise.vets.syr.edu/>

²⁷ Джерело: Our History. The Royal British Legion. Режим доступу: <http://www.britishlegion.org.uk/about-us/our-history/>

²⁸ Джерело: CivvyStreet. The Royal British Legion's employability programme for the Service community in civilian life. Режим доступу: <https://www.civvystreet.org/>

²⁹ Джерело: Starting a business. The Royal British Legion. Режим доступу: <http://www.britishlegion.org.uk/get-support/employment/starting-a-business/>

³⁰ Джерело: About Prince's Operation Entrepreneur. Режим доступу: <http://www.princesoperationentrepreneur.ca/about>

³¹ Джерело: Seven-Day Boot Camp, One-Day Workshops. Prince's Operation Entrepreneur. Режим доступу: <http://www.princesoperationentrepreneur.ca/programs/boot-camp>

- інформування військових про підприємницьку діяльність є необхідним ще на етапі служби, зокрема напередодні демобілізації. Наприклад, у США проводяться онлайн-курси та кількадевні стаціонарні тренінги для військових, що перебувають на службі;
- подібний досвід реабілітації ветеранів є добрим прикладом синергії держави, суспільства та бізнесу, спрямованої на вирішення актуальних соціально-економічних проблем;
- програми стимулювання підприємницької діяльності ветеранів гарантують також рівні права і для колишніх військовослужбовців з обмеженими фізичними можливостями.

Такий міжнародний досвід є важливим емпіричним підґрунтям для розробки та успішної реалізації схожих програм соціально-економічної адаптації учасників АТО в Україні.

3. Яким чином регламентуються питання соціально-економічної адаптації ветеранів АТО в Україні

З початку АТО в Україні було прийнято цілу низку нормативно-правових актів, які регламентують різні аспекти соціальної та психологічної адаптації ветеранів АТО (Додаток 1). Передбачено збереження місця роботи за мобілізованими особами, першочергове відведення земельних ділянок для ветеранів АТО, обов'язкова психологічна реабілітація, тощо. Водночас, на національному рівні досі не ухвалено жодного нормативно-правового акта, який би стосувався безпосередньо соціально-економічної адаптації. При цьому Державна служба зайнятості України здійснює заходи на підтримку підприємницької діяльності, що є одним зі шляхів соціально-економічної адаптації ветеранів АТО.

На регіональному рівні сьогодні вже є приклади розробки та реалізації стратегічних документів, спрямованих на розвиток підприємницьких ініціатив ветеранів АТО. Так, наприклад, у Тернопільській області в 2016 році була прийнята й успішно реалізується Стратегія розвитку малого й середнього підприємництва Тернопільської області на період до 2020 року, одне із завдань якої сформульовано як «Залучення учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб до підприємницької діяльності».

Стратегічні документи, присвячені розвитку малого та середнього підприємництва для учасників АТО, сьогодні також розробляються й експертами громадського сектору. Зокрема, переможці конкурсу Дорожніх карт у Тернопільській та Київській областях готують Дорожні карти розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів АТО. Конкурс проводився Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні»³². Дорожня карта є набором взаємопов'язаних етапів, кроків та заходів, покликаних раціонально поєднати зусилля громадськості, влади, бізнесу й ветеранів АТО з мобілізації ресурсів регіону та максимального врахування інтересів усіх зацікавлених сторін задля створення сприятливих умов розвитку малого та середнього підприємництва. Заплановано, що в Київській області Дорожня карта буде затверджена як самостійний документ політики, а в Тернопільській області її заходи будуть інтегровані до регіональної програми розвитку МСП. Передбачається, що в результаті реалізація заходів Дорожньої карти сприятиме вирішенню проблеми соціально-економічної адаптації ветеранів АТО шляхом реалізації їхніх підприємницьких ініціатив та створення умов для кращого інформування учасників АТО про діяльність та

³² Джерело: Програма ЛЕВ оголошує конкурс на розробку Дорожніх карт розвитку МСП. Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні». Режим доступу: <http://lev.org.ua/ua/news/RoadMapsLEV2017.html>

плани міської влади щодо розвитку підприємництва в регіоні та налагодження активного діалогу між владою та ветеранами АТО для відкриття й розвитку ними власної справи. Детальніше про розробку та впровадження Дорожніх карт можна дізнатися на офіційному сайті Програми USAID ЛЕВ³³.

4. Основні інституції, що опікуються питаннями адаптації ветеранів АТО в Україні

Сьогодні питаннями психологічної, медичної, професійної та соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції опікується ціла низка державних установ, за кожною з яких закріплені певні функції щодо адаптації ветеранів. З одного боку, окремі аспекти реабілітації розподілені між різними профільними міністерствами та державними службами. З іншого боку, залучається вся вертикаль виконавчої влади (включно з регіональним та місцевим рівнем) та громадський сектор.

Міністерство соціальної політики України є одним із головних розпорядників бюджетних коштів та виконавців програм із реабілітації учасників АТО. Відповідно до «Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції» Міністерство є відповідальним за професійне навчання ветеранів, спрямоване на розвиток підприємницьких навичок, а також створення груп взаємодопомоги та підтримки самопомоги³⁴. Окрім цього, Мінсоцполітики також відповідає (разом із відповідними профільними міністерствами, державними службами або місцевою владою) за сприяння волонтерській діяльності щодо реабілітації та соціальної адаптації демобілізованих, вивчення та забезпечення потреб сімей учасників АТО, виконання програм забезпечення житлом учасників АТО та співпрацю з міжнародними організаціями щодо проектів реабілітації та реінтеграції ветеранів³⁵. Міністерство також є головним розпорядником бюджетних коштів для психологічної реабілітації учасників АТО³⁶ та забезпечення житлом осіб, які впродовж АТО втратили функціональні можливості нижніх кінцівок³⁷. Серед органів влади окрему роль відіграє також **Міністерство оборони України**, відповідальне за широкий спектр допомоги для ветеранів (від психологічної до матеріальної у вигляді одноразової грошової допомоги). Зокрема, Міноборони разом із Мінсоцполітики (через державну службу зайнятості) відповідають за співпрацю військкоматів із Державною службою зайнятості щодо працевлаштування демобілізованих³⁸.

³³ Матеріали про розробку і впровадження Дорожніх карт. Офіційний сайт Програми USAID ЛЕВ. Режим доступу: <http://lev.org.ua/ua/news.html?sphere=18>

³⁴ Джерело: Розпорядження КМУ від 31.03.2015 №359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80>

³⁵ Там само.

³⁶ Джерело: Постанова КМУ від 31.03.2015 №221 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/221-2015-%D0%BF>

³⁷ Джерело: Постанова КМУ від 17.06.2015 №407 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та/або у забезпеченні її проведення і втратили функціональні можливості нижніх кінцівок». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/407-2015-%D0%BF>

³⁸ Джерело: Розпорядження КМУ від 31.03.2015 №359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80>

Державна служба зайнятості України (ДСЗ), діяльність якої координується Міністерством соціальної політики³⁹, є безпосереднім виконавцем окремих заходів соціально-економічної адаптації учасників АТО. Саме ДСЗ відповідає за працевлаштування ветеранів, включаючи стимулювання самозайнятості (відповідно до "Плану заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції")⁴⁰.

У серпні 2014 року, невдовзі після початку російської агресії на Сході України та в Криму, було створено **Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції**, яка знаходиться під керівництвом КМУ через Міністра соціальної політики. Саме цей орган виконавчої влади реалізує державну політику у сфері захисту ветеранів війни та учасників АТО⁴¹. Зокрема, Служба є розпорядником нижчого рівня та відповідальним виконавцем бюджетної програми психологічної реабілітації учасників АТО⁴², а також відповідальним виконавцем і розпорядником бюджетних коштів для придбання житла ветеранам з обмеженими фізичними можливостями нижніх кінцівок⁴³.

Регіональна влада (**обласні та Київська міська держадміністрації**) відповідальна за реалізацію низки заходів щодо медичної, професійної, психологічної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО⁴⁴. Окрім цього, регіональна влада, разом з органами місцевого самоврядування, відповідає за розробку регіональних програм для медичного, соціального забезпечення, психологічної реабілітації, адаптації, професійної підготовки (перепідготовки) учасників АТО⁴⁵.

До системи забезпечення соціально-економічної адаптації ветеранів АТО також слід із повним правом віднести **громадські, зокрема волонтерські організації**, кількість яких постійно збільшується. Так, якщо в 2016 році таких організацій було більше 400, то в березні 2017 року кількість ветеранських організацій становила близько 750⁴⁶. Варто зазначити, що у своїй діяльності ці організації все більше уваги приділяють питанням саме соціально-економічної адаптації, зокрема шляхом розвитку підприємницьких ініціатив. Так, нещодавно було створено платформу Ветеранс Хаб 4.5.0. - всеукраїнський проект системної координації діяльності громадських організацій. Його метою є ефективна взаємодія

³⁹ Відповідно до Положення про Державну службу зайнятості, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України від 15.12.2016 №1543, «державна служба зайнятості є централізованою системою установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16#n14>

⁴⁰ Джерело: Розпорядження КМУ від 13.01.2016 №10-р «Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2016-%D1%80>

⁴¹ Положення про Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (затверджено постановою КМУ від 10.09.2014 р. №416) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-%D0%BF>

⁴² Джерело: «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції» (затверджений постановою КМУ від 31.03.2015 №221). Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/221-2015-%D0%BF>

⁴³ Джерело: Постанова КМУ від 17.06.2015 №407 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та/або у забезпеченні її проведення і втратили функціональні можливості нижніх кінцівок». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/407-2015-%D0%BF>

⁴⁴ Джерело: Розпорядження КМУ від 31.03.2015 №359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80>

⁴⁵ Джерело: Указ Президента України від 18.03.2015 №150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/150/2015>

⁴⁶ Джерело: Кількість ветеранських організацій за рік зросла з 400 до 750. LB.ua. Режим доступу: https://ukr.lb.ua/society/2017/03/10/360875_kilkist_veteranskih_organizatsiy.html

громадянського суспільства й комплексної підтримки ветеранів. Допомога у створенні власного бізнесу є одним із завдань платформи⁴⁷.

5. Державна служба зайнятості України: функції у сфері сприяння підприємницьким ініціативам ветеранів

Відповідно до чинного законодавства Державна служба зайнятості України виконує завдання та функції у сфері зайнятості населення, соціального захисту безробітних, трудової міграції, а також функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування⁴⁸. При цьому низка нормативно-правових актів також визначила місце ДСЗ у системі соціально-економічної адаптації колишніх військовослужбовців. Згідно з Планом заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції⁴⁹ ДСЗ бере участь у професійній реабілітації учасників АТО шляхом проведення роботи з демобілізованими військовослужбовцями, які потребують сприяння в працевлаштуванні⁵⁰. Окрім цього, «План міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції»⁵¹ визначає Державну службу зайнятості (разом із Мінсоцполітики) організатором професійного навчання, спрямованого на розвиток підприємницьких навичок, для демобілізованих учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей. ДСЗ також відповідає за надання послуг із професійної орієнтації та професійного навчання безробітних ветеранів АТО⁵².

Зважаючи на важливість проблеми соціально-економічної адаптації, у законодавстві були закріплені відповідні гарантії для учасників антитерористичної операції. 30 серпня 2016 року також набули чинності зміни до Закону України "Про зайнятість населення"⁵³, які внесли учасників АТО до списку категорій громадян, які мають додаткові гарантії у працевлаштуванні (молодь, одинокі батьки, діти-сироти та представники інших категорій громадян, які потребують додаткової підтримки)⁵⁴. Закон передбачає квоту для працевлаштування цієї категорії безробітних у розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік на підприємствах із понад 20 працівниками⁵⁵. Також

⁴⁷ Детальніше про платформу можна прочитати на її сторінці <http://veteranshub.ml>.

⁴⁸ Джерело: Положення про державну службу зайнятості (затверджене Наказом Міністерства соціальної політики України від 15.12.2016 №1543). Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16#n14>

⁴⁹ Джерело: Розпорядження КМУ від 31.03.2015 №359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80>

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Джерело: Розпорядження КМУ від 31.01.2016 №10-р «Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/10-2016-%D1%80>

⁵² Там само.

⁵³ Джерело: Закон України Про внесення зміни до статті 14 Закону України «Про зайнятість населення» щодо додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню учасників бойових дій, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення (прийнято 07.07.2016, №1436-VIII). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1436-19/paran2#n2>

⁵⁴ Див. Стаття 14 частина 1 пункт 8 Закону «Про зайнятість населення». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

⁵⁵ Див. Стаття 14 частина 2 Закону «Про зайнятість населення». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

передбачається можливість відшкодування єдиного соціального внеску для «стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці», яке фінансується за рахунок Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонду соціального захисту інвалідів (у разі працевлаштування інваліда)⁵⁶. Окрім цього, учасники АТО, зареєстровані як безробітні в службі зайнятості, мають право на одноразову грошову допомогу для відкриття власної справи, яка гарантована для всіх безробітних Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»^{57,58}. Таким чином, вказані гарантії для ветеранів АТО знову ж таки є елементом загальної системи стимулювання зайнятості (у т. ч. через стимулювання самозайнятості) у рамках діяльності ДСЗ.

На 1 вересня 2017 року в Державній службі зайнятості були зареєстровані як безробітні 13,1 тис. учасників АТО. У цілому по Україні частка учасників АТО від усіх зареєстрованих безробітних становить 4,2%, і цей показник найвищий у Хмельницькій та Вінницькій областях, де він становить відповідно 6% та 8%. При цьому, ще в серпні 2016 року кількість зареєстрованих безробітних учасників АТО досягала 20 тисяч, що може свідчити про покращення ситуації зі зайнятістю ветеранів, зокрема завдяки діяльності служби зайнятості. Усього з початку 2015 року послугами ДСЗ скористалися 67,6 тис. учасників АТО. Цікаво, що на січень-серпень 2017 року припало більше половини цієї кількості (37,9 тис. осіб)⁵⁹. З одного боку, така ситуація відображає зростання кількості демобілізованих військовослужбовців, які потребували вирішення проблеми працевлаштування. З іншого боку, це свідчить про певну інтенсифікацію роботи служби зайнятості у сфері адаптації ветеранів.

Статистика одноразових грошових виплат відображає незначний рівень надання фінансової допомоги для створення власного бізнесу ветеранів. Усього з початку 2015 року отримали грошову допомогу та започаткували власну справу близько 2,4 тис. колишніх військовослужбовців (3,6% від загальної кількості всіх зареєстрованих безробітних із числа учасників АТО за відповідний період часу). При цьому, за січень-серпень 2017 року таким видом підтримки самозайнятості скористалися лише 394 безробітні ветерани⁶⁰, що становить лише близько 1% від загальної кількості зареєстрованих упродовж відповідного періоду. У цілому, невелика кількість зацікавлених у подібній фінансовій підтримці може свідчити як про незначний рівень зацікавлення з боку ветеранів, так і про можливі бюрократичні перепони.

⁵⁶ Див. Стаття 26 Закону «Про зайнятість населення». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

⁵⁷ Джерело: Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>

⁵⁸ Порядок надання допомоги з безробіття, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності (затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 №613). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0821-15>

⁵⁹ Джерело: Аналітична записка державної служби зайнятості «Щодо надання послуг державної служби зайнятості безробітним з числа військовослужбовців, які брали участь в АТО». Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=393494>

⁶⁰ Там само.

6. Ініціативи з розвитку бізнесу ветеранів АТО в Україні

Після початку бойових дій в Україні стрімко зростає кількість ініціатив, пов'язаних із всебічною адаптацією ветеранів АТО⁶¹. І якщо на початку вони були орієнтовані переважно на соціально-психологічну адаптацію, останнім часом збільшилася кількість ініціатив, присвячених саме створенню та подальшому розвитку бізнесу ветеранів. Ці ініціативи можна згрупувати за такими напрямками:

1. Сприяння спроможності ветеранів АТО до започаткування та ведення власної справи, яке відбувається шляхом проведення спеціалізованих тренінгів та навчання, присвячених основам ведення бізнесу, підготовці бізнес-планів тощо;
2. Проведення конкурсів бізнес-проектів та подальша підтримка проектів-переможців;
3. Інформаційно-консультаційна підтримка ветеранів на шляху створення та введення бізнесу.

Такий розподіл є достатньо умовним, оскільки різні типи ініціатив тісно пов'язані між собою. Наприклад, у рамках конкурсів бізнес-проектів може також проводитися навчання їхніх учасників основам бізнес-планування та іншим аспектам ведення бізнесу. Слід зазначити, що такі ініціативи в цілому відповідають потребам самих учасників АТО (вставка 1). Не претендуючи на повноту охоплення всіх ініціатив, які сьогодні реалізуються в Україні, наведемо приклади деяких із них.

Вставка 1. Яка допомога потрібна ветеранам для започаткування власної справи

Під час фокус-групових досліджень, проведених у рамках «Щорічної оцінки ділового клімату» (ABCA 2016)⁶², ветерани АТО зазначили, що передусім вони потребують підвищення знань та навичок у сфері підприємницької діяльності. Більшості з них не вистачає знань, перш за все, у сфері просування свого підприємства, другу позицію займає потреба в знаннях законодавчої бази та оподаткування. Також респонденти наголошують на важливості підвищення навичок управління та менеджменту, причому актуальність наявності таких навичок зростає із збільшенням масштабів діяльності.

6.1. Навчання основ бізнесу

Сьогодні навчання основ ведення бізнесу здійснюється як у рамках донорських ініціатив, так і в рамках діяльності українських бізнес-асоціацій.

Однією з найбільш відомих донорських ініціатив є Проект «Україна – Норвегія» («Перепідготовка і соціальна адаптація військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні»)⁶³, який, починаючи ще з 2003 року, реалізується в Україні за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії. Організатором виконання проекту в Україні є Міжнародний фонд соціальної адаптації, заснований 13 грудня 1998 як продовження Програми «Соціальна адаптація військовослужбовців» Міжнародного фонду «Відродження». У проекті задіяні навчальні заклади України в 15 регіонах та Норвезький

⁶¹ Наприклад, у посібнику «Правовий захист учасників АТО» детально розписано, як отримати статус учасника бойових дій, які пільги надає цей статус тощо. Режим доступу: https://www.slideshare.net/ukrop_zp/ss-51473143

⁶² Дослідження «Щорічна оцінка ділового клімату» (ABCA 2016), виконане в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні». Повний текст результатів проведених фокус-групових дискусій із ветеранами АТО подано в Додатку 2.

⁶³ Джерело: Проект «Україна – Норвегія». Міжнародний фонд соціальної адаптації. Режим доступу: <http://ifsa.kiev.ua/ua/project.html>

університет NORD, які проводять професійну перепідготовку цільової групи. Довгостроковою метою проекту є зменшення негативного впливу соціальних наслідків як економічних реформ, так і реформ оборонного сектору.

У 2003 році йшлося насамперед про адаптацію до цивільного життя сотень тисяч військовослужбовців, звільнених у запас унаслідок масового скорочення української армії в 1990-х. Відповідно, за умовами проекту, перевага надавалася військовослужбовцям (ЗСУ, МВС, СБУ, ДПСУ, ДССТ, ДСНС), які мали вислугу не менше 10 років та були звільнені в запас упродовж 7 років до участі в проекті або підлягали звільненню в поточному році. У програмі також могли брати участь члени сімей вказаної категорії військовослужбовців, для яких передбачено 30% квоту від загальної кількості учасників.

Зважаючи на війну на Сході України, сьогодні можливості проекту використовуються передусім для підтримки ветеранів АТО та членів їхніх сімей⁶⁴. Проект визначає низку завдань, відповідно до яких відбувається адаптаційно-навчальний процес учасників. Серед них професійна перепідготовка, психологічна реабілітація, правова адаптація, сприяння в працевлаштуванні та створенні власного (сімейного) бізнесу. При цьому навчання підприємницької діяльності є одним із головних елементів програми. Серед найпопулярніших предметів у рамках професійної перепідготовки є «Безпека підприємницької діяльності», «Менеджмент підприємницької діяльності», «Менеджмент організацій», «Економічна основа підприємницької діяльності», «Організація й управління туристичною діяльністю» та ін. Метою проекту є організація власного(сімейного) бізнесу принаймні 20-ма відсотками учасників.

Загалом упродовж 2003-2014 років у проекті взяли участь більше шести тисяч осіб, у т. ч. близько двох тисяч членів сімей українських військовослужбовців⁶⁵. У грудні 2016 року вперше за історію Проекту завершила навчання група (навчальна програма «Ведення власної справи»), до якої входили переважно ветерани АТО та члени їхніх сімей⁶⁶.

Таким чином, навчання основ ведення бізнесу як інструменту сприяння підприємницьким ініціативам ветеранів дозволяє вирішувати проблему нестачі знань та навичок, на якій наголошують самі ветерани. Водночас, використання цього інструменту вимагає чіткої координації між різними ініціативами з тим, щоб такі ініціативи, з одного боку, були доступні у всіх регіонах України, а з іншого – пропонували послуги для цільових груп із різним рівнем базових знань та навичок. Крім того, важливим є налагодження зворотного зв'язку з учасниками тренінгових та навчальних програм, який дозволить краще їх адаптувати до потреб учасників АТО.

6.2. Конкурси бізнес-проектів та подальша підтримка проектів-переможців

Конкурси бізнес-проектів є дієвим інструментом отримання коштів на відкриття власної справи, адже саме складнощі з доступом до фінансових ресурсів є серйозною перешкодою для ветеранів у їхньому прагненні до відкриття власної справи (вставка 2).

⁶⁴ Джерело: Перший семестр проекту «Україна – Норвегія» у стінах Львівської Бізнес-школи при Українському Католицькому Університеті завершується 12 грудня. Міжнародний фонд соціальної адаптації. Режим доступу: <http://ifsa.kiev.ua/ua/events/191--12-.html>

⁶⁵ Джерело: Проект «Україна – Норвегія». Міжнародний фонд соціальної адаптації. Режим доступу: <http://ifsa.kiev.ua/ua/project.html>

⁶⁶ Джерело: Життя після війни: Львівська бізнес-школа УКУ навчала ветеранів АТО розпочинати успішний бізнес. Львівська міська рада. Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/news/society/youth-policy/236270-zhyttia-pislia-viiny-lvivska-biznes-shkola-uku-navchala-veteraniv-ato-rozpochynaty-uspishnyi-biznes>

Сьогодні в Україні конкурси бізнес-проектів проводяться переважно в рамках проектів міжнародної технічної допомоги та донорських ініціатив. Водночас є приклади, коли такі конкурси ініціюються громадськими організаціями або ж навіть органами влади. У більшості випадків вони поєднуються з програмами навчання та менторства. Успішним прикладом такого поєднання є Програма підтримки малого бізнесу та самозайнятості “Новий відлік”, що реалізує ГО «Клуб Ділових Людей» за підтримки Міжнародного фонду “Відродження”⁶⁷. Програма розрахована на ветеранів АТО, членів їхніх сімей та внутрішньо переміщених осіб.

у 2017 році стартувала третя хвиля Програми, яка передбачає 5-тижневий інтенсивний бізнес-курс для 50 учасників та конкурс бізнес-планів, серед яких буде визначено 15 кращих проектів, які отримають гранти на загальну суму 800 000 грн. на розвиток власного бізнесу. У програмі навчання – розробка бізнес-моделі, стратегія, маркетинговий план, формування конкурентних переваг, створення товарів/послуг, цінова політика тощо та функціональні тематики, серед яких – юридичні та бухгалтерські питання, реклама, продажі, Інтернет-маркетинг та підбір персоналу.

Вставка 2. Основні проблеми, з якими стикаються ветерани АТО при відкритті та веденні власної справи:

1. Фокус-групові дискусії з ветеранами АТО у рамках «Щорічної оцінки ділового клімату» (ABCA 2016)⁶⁸:

Серед перешкод для заснування власного бізнесу респонденти найчастіше називають відсутність фінансів для здійснення першого капіталовкладення, а також складнощі в пошуку клієнтської бази та ринків збуту, що заважає планувати масштаби діяльності. Вказують респонденти й на несприятливість зовнішнього середовища, зокрема на нестабільність державної економіки, адже відсутність сталих тенденцій розвитку української економіки спричиняє ненадійні умови для початку бізнесу в країні. Учасники опитування наголошують на обов’язковості надання ветеранам АТО, які організовують власний бізнес, податкових «канікул», тобто періоду, коли вони могли б не сплачувати податки. Крім цього, респонденти також зазначають, що держава повинна надавати доступ до безкоштовних консультацій психолога та допомагати виявити сферу талантів колишнього бійця, щоб підібрати максимально комфортне нове місце роботи для нього.

2. Дорожня карта розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів АТО (м.Ірпінь, Київська область):

У рамках розробки Дорожньої карти проведено фокус-групи (з учасниками та воїнами АТО, з представниками виконкому Ірпінської міськради, з представниками успішного бізнесу та фінансово-інвестиційних установ у регіоні), на яких обговорювалися питання основних перешкод для створення власного бізнесу та можливі шляхи їх подолання.

Усі без винятку учасники фокус груп визнали проблемою відсутність єдиної інформаційної платформи, яка б надавала повний обсяг інформації щодо існуючих програм для ветеранів, обміну досвідом, пошуку інвестицій, розміщення стартапів, нормативної бази, реєстраційних і дозвільних документів, навчальних та тренінгових програм, пошуку партнерів тощо. На думку респондентів, ситуацію можуть покращити:

⁶⁷ Проект «Новий відлік». Клуб ділових людей. Режим доступу: <http://www.bc-club.org.ua/novyy-vidlik.html>

⁶⁸ Дослідження «Щорічна оцінка ділового клімату» (ABCA 2016), виконане в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні». Повний текст результатів проведених фокус-групових дискусій з ветеранами АТО міститься в Додатку 2.

- пільгові умови для сплати комунальних послуг підприємцями;
- пільгові умови на використання рекламних площ;
- безвідсоткові кредити на розвиток справи від влади міста;
- спрощення податків та надання пільг новоствореним підприємствам;
- створення «єдиного вікна» для зручності

3. *Дорожня карта розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів АТО (м. Тернопіль):*

Результати ранжування факторів, які обмежують зростання та розвиток бізнесу ветеранів, свідчать про те, що найбільш проблемними моментами при започаткуванні й веденні ними бізнесу на території Тернопільщини є низька доступність кредитів, обтяжливе податкове адміністрування та високі ставки кредитів, а також високі ставки податків, значний регуляторний тиск і проблема ліквідності (брак обігових коштів).

Тобто проблеми, з якими стикаються ветерани АТО, які планують розпочати чи вже розпочали власну діяльність, є дуже схожими на проблеми, з якими стикаються МСП у цілому.

За даними Громадської школи бізнесу, створеної ГО «Клуб ділових людей», у 2017 році навчання успішно завершили 48 учасників проекту, яких допустили до етапу захисту бізнес-планів⁶⁹. Для кожного з переможців конкурсу буде виділено бізнес-експерта, який протягом наступних 4 місяців допомагатиме в запуску та розвитку їхнього бізнесу. Кращі проекти демобілізованих учасників АТО матимуть можливість отримати від Львівської обласної державної адміністрації компенсацію частини відсотків за кредитами, взятими фізичними особами-підприємцями, що мають статус демобілізованого учасника АТО і зареєстровані у Львівській області (відповідно до Програми підвищення конкурентоспроможності Львівської області, затвердженої 14 лютого 2017 року)⁷⁰. Завдяки менторській та фінансовій підтримці ця програма є фактично свого роду бізнес-інкубатором для стартапів ветеранів АТО. З урахуванням мікробізнесів, підтриманих протягом 2015-2016 років, випускниками програми створено вже близько 150 малих підприємств у різних містах України⁷¹.

Ще одним прикладом поєднання навчання та конкурсу бізнес-планів є Конкурс підприємницьких проектів для учасників АТО «STARTUP IRPIN», організаторами якого є ГО «Ірпінська міська спілка воїнів-інвалідів АТО» у співпраці із ГС «Ірпінська Агенція Розвитку». Партнерами конкурсу стали інвестиційна компанія «Pro Capital Investment», Перший діловий канал, Київський національний економічний університет імені В.Гетьмана». Конкурс також є прикладом державно-приватного партнерства, адже до конкурсу, оголошеного міською владою, згодом долучилися приватні ініціативи, які зголосилися фінансово підтримати учасників, зокрема його спонсором стала ТОВ «Будфірма Синергія»⁷².

На першому етапі конкурсу для 55 зареєстрованих учасників були проведені тренінги, спрямовані на надання професійної допомоги в побудові бізнес-моделі, бухгалтерському супроводі, основах оподаткування та інших аспектах підприємницької діяльності. Але навіть після проходження навчання не

⁶⁹ Джерело: Переселенці та учасники АТО здивують Львів унікальними бізнес-планами. ТРК Львів. Режим доступу: <http://www.lviv.tv/news/lvivshhina/pereselenci-ta-uchasniki-ato-zdivuyut-lviv-unikalnimi-biznes-planami/>

⁷⁰ Джерело: Третя хвиля проекту «Новий відлік». Клуб ділових людей. Режим доступу: <http://www.bc-club.org.ua/novyy-vidlik-3.html>

⁷¹ Джерело: «Новий відлік-3»: бізнес-інкубатор для переселенців та ветеранів АТО. Міжнародний фонд «Відродження». Режим доступу.

http://www.irf.ua/allevnts/news/noviy_vidlik3_biznesinkubator_dlya_pereselentsiv_ta_veteraniv_ato/

⁷² Джерело: «STARTUP IRPIN» для АТОвців: в Ірпені стартує конкурс бізнесових проектів. Правда Ірпеня. Режим доступу: <http://zpi.com.ua/startup-irpin-dlya-atovciv-v-irpeni-startuye-konkurs-biznesovix-proektiv/>

всі учасники змогли підготувати бізнес-план: усього до конкурсної комісії було подано 22 проекти. Згодом, на основі поданих бізнес-планів, були визначені переможці конкурсу, які отримали безповоротну грантову допомогу (загальний бюджет конкурсу становив 200 тис. грн.) на започаткування власного бізнесу, а також безкоштовну оренду приміщення протягом року для власної справи від компанії «Будфірма Синергія»⁷³.

Безумовною перевагою такого інструменту сприяння підприємницьким ініціативам ветеранів є поєднання навчання та можливості отримати фінансові ресурси, необхідні для початку власної справи. Водночас, такий інструмент буде дієвий лише за умови подальшої підтримки проектів-переможців (інформаційно-консультаційної, фінансової тощо), оскільки отриманих під час навчання знань може виявитися недостатньо для успішного ведення бізнесу.

6.3. Інформаційно-консультаційна підтримка ветеранів-підприємців

Ініціативи, спрямовані на інформаційно-консультаційну підтримку бізнесу ветеранів, сьогодні можна умовно розділити на 2 групи:

1. Інформування потенційних споживачів про товари та послуги, створені ветеранами;
2. Консультавання ветеранів із питань створення та ведення власного бізнесу.

Функцію інформування потенційних споживачів про товари та послуги, створені ветеранами, виконують власне самі ветерани – прикладом може бути всім відома Піца Ветерано, яка на своїй сторінці має перелік інших бізнесів, що також створені ветеранами (<http://veteranopizza.com/b-znes-veteran-v.html>). Це свого роду бренд та гарантія якості від людей, які самі демонструють високий рівень якості своїх послуг та можуть порекомендувати перевірені ними товари та послуги. З іншого боку, товари та послуги включаються до каталогів продукції, вироблених у регіоні, що також допомагає їх просуванню на ринок.

Надання консультацій здійснюється на загальних підставах, зокрема через центри підтримки підприємництва, що створюються в багатьох регіонах України, Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), консультаційні центри при Державній фіскальній службі України та інші об'єкти інфраструктури підтримки бізнесу. Водночас, важливе значення має персональне менторство (наставництво), за допомогою якого ветерани отримуватимуть консультації з нагальних питань, пов'язаних зі створенням та розвитком бізнесу. Допомогу в налагодженні контактів між потенційними підприємцями з лав ветеранів АТО та успішними бізнесменами сьогодні надають переважно бізнес-асоціації (проведення бізнес-зустрічей, зустрічей із пошуків партнерів, нетворкінг). Можна зазначити й приклади державно-приватного партнерства: наразі Департамент економічного розвитку та торгівлі Тернопільської ОДА проводить роботу з формування переліку успішних підприємців області, які стануть персональними наставниками ветеранів АТО, які бажають започаткувати власну справу.

Інформаційно-консультаційна підтримка є важливою як для колишніх учасників АТО, які бажають розпочати власну справу, так і для підприємців взагалі. Водночас, така діяльність повинна бути скоординована та узгоджена як на національному, так і на регіональному рівнях, щоб уникнути

⁷³ Джерело: В Ірпені нагородили переможців конкурсу підприємницьких проектів учасників АТО «STARTUP IRPIN». Київська обласна державна адміністрація. Режим доступу: <http://koda.gov.ua/news/v-irpeni-nagorodili-peremozhchiv-konku/>

дублювання зусиль в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Залучення до такої підтримки представників бізнесу на умовах державно-приватного партнерства дозволить досягти кращого ефекту та сприятиме розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів. При цьому, як свідчить досвід самоорганізації інших соціальних груп, за інших рівних умов, саме консультації успішних ветеранів-підприємців можуть давати найкращий результат.

Висновки та рекомендації

Проведений аналіз дозволив зробити такі висновки та запропонувати такі рекомендації.

1. Продовження російської агресії на Сході України призводить до подальшого збільшення кількості демобілізованих учасників АТО, а відтак питання їх соціально-економічної адаптації стає дедалі актуальнішим. Водночас, психологічна адаптація повинна залишатися обов'язковою умовою процесу повернення ветеранів до цивільного життя.

Це потребує поєднання зусиль влади, бізнесу, громадськості й ветеранів АТО з метою мобілізації обмежених ресурсів та максимального врахування інтересів усіх зацікавлених сторін щодо створення сприятливих умов для успішного повернення ветеранів до цивільного життя.

2. Створення власного бізнесу ветеранами АТО є важливим інструментом їх соціально-економічної адаптації. У процесі заснування та ведення бізнесу вони стикаються з проблемами, які характерні для інших категорій підприємців.

Тому послідовне впровадження виваженої та комплексної політики розвитку малого та середнього підприємництва як на національному, так і на регіональному рівнях є важливою передумовою сприяння підприємницьким ініціативам ветеранів АТО.

3. Для формування дієвої системи підтримки ветеранів у довгостроковій перспективі важливе значення має вдосконалення координації дій між різними органами державної влади, на які покладено функції з формування та реалізації політики у сфері захисту ветеранів війни та учасників АТО.

4. Міжнародний досвід свідчить про важливість державно-приватного партнерства при розробці та реалізації програм реабілітації ветеранів.

Зважаючи на обмеженість фінансових та людських ресурсів, підтримка громадських ініціатив та залучення бізнесу до таких програм в Україні сприятиме їх успішній реалізації.

5. Питання надання будь-яких пільг ветеранам та інвалідам АТО при веденні бізнесу повинно бути ретельно пророблено з тим, щоб забезпечити максимально ефективне використання відповідних коштів та уникнути можливих зловживань. Говорячи про пільги для «бізнесу ветеранів АТО», важливо чітко розуміти, про що саме йдеться: про бізнес, який створений ветеранами (ветерани-власники бізнесу); про бізнес, який управляється ветеранами (ветерани-менеджери) або ж про бізнес, на якому ветерани виступають найманою робочою силою (ветерани-наймані працівники).

Наразі важко запропонувати дієві механізми уникнення ситуації, коли ветерани долучаються до бізнесу «для галочки» або ж лише «на папері» тільки для отримання пільг, а відтак запровадження пільг сьогодні матиме скоріше негативний, ніж стимулюючий вплив. У перспективі система пільг та стимулів, наприклад, пріоритетна участь у системі державних закупівель, могла б мати чіткий позитивний вплив на розвиток підприємництва серед ветеранів.

6. В Україні сьогодні є позитивні приклади розробки та реалізації стратегічних документів, присвячених підтримці підприємницьких ініціатив ветеранів АТО (Стратегія розвитку малого й середнього підприємництва Тернопільської області на період до 2020 року, Дорожні карти розвитку МСП серед учасників АТО), але вони поки що мають епізодичний характер. Послідовна розробка та імплементація аналогічних документів на регіональному рівні сприятиме заснуванню власного бізнесу ветеранами АТО.
7. Наразі інформація щодо економічної активності ветеранів АТО (місце працевлаштування після повернення із зони бойових дій, кількість та види створених бізнесів тощо) в Україні не має систематичного характеру, що ускладнює аналіз та розробку адресних рекомендацій. Важливо налагодити систему збору інформації передусім щодо кількості та видів створених та керованих учасниками АТО бізнесів, секторів, у яких ці бізнеси функціонують, переліку потреб та необхідних форм підтримки. Це потребує проведення комплексних досліджень, зокрема опитувань ветеранів для формування повної картини. Така інформація може акумулюватися Державною службою статистики з урахуванням даних Державної служби зайнятості та Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції.
8. Необхідно посилити залучення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції до реалізації програм, пов'язаних із соціально-економічною адаптацією ветеранів (на сьогоднішній день у структурі відомства навіть відсутній профільний підрозділ). Наприклад, територіальні відділення Держслужби можуть скеровувати учасників АТО до профільних структур, які надають професійні консультації стосовно можливостей започаткування та ведення власної справи, наприклад, Державної служби зайнятості України, спеціалізованих волонтерських організацій, що опікуються питаннями соціально-економічної адаптації ветеранів тощо.
9. Зважаючи на особливості психологічного сприйняття партнерства та довіри, свого роду «кодексу честі», що існує між ветеранами АТО, важливим є збір та пропагування успішних історій створення та ведення бізнесу атовцями. Інформаційна кампанія, заснована на таких історіях успіху, матиме позитивний ефект для тих ветеранів, які хочуть започаткувати власну справу, але вагаються через брак навичок та умінь. Також важливе значення матиме практика персонального менторства (наставництва) з числа успішних бізнесменів, які зможуть курувати ветеранів АТО, які вирішили створити власний бізнес.
10. За свідченням ветеранів, одним із способів подолання перешкод, з якими вони стикаються на шляху започаткування та ведення власної справи, є об'єднання в бізнес-асоціації. А відтак, на державному рівні необхідно здійснювати заходи, які б сприяли цивілізованому захисту прав підприємців через бізнес-асоціації (через сприяння залученню проектів технічної допомоги, спрямованих на посилення спроможності бізнес-асоціацій; вивчення та поширення успішного іноземного досвіду створення та функціонування бізнес-об'єднань МСП; розробку та проведення інформаційної кампанії зі створення бізнес-асоціацій та популяризацію участі підприємців у них). У цьому контексті важливим є сприяння розвитку підприємницьких структур ветеранів АТО для надання різного роду послуг своїм членам.

11. Об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва, передусім центри розвитку підприємництва, які сьогодні створюються в більшості регіонів України, повинні бути основою для інформаційно-консультаційної підтримки ветеранів АТО, що бажають започаткувати власну справу. Важливим є співпраця з громадськими організаціями ветеранів, які хоча в більшості випадків і не можуть надати фахову бізнес-консультацію, але зможуть скерувати їх у відповідні державні органи або інші організації (відповідна інформація повинна розміщуватися на сайті громадських організацій). Гарячі лінії для ветеранів також повинні подавати інформацію про бізнес-можливості або про ті ресурси, на яких можна отримати потрібну інформацію.
12. На сьогодні в Україні реалізується значна кількість ініціатив, спрямованих на навчання ветеранів основ ведення бізнесу, крім того, є приклади успішної підтримки бізнес-проектів ветеранів. На жаль, такі ініціативи не завжди добре скоординовані, а узагальнена інформація про перелік доступних ініціатив досить часто відсутня. Тому нагальною є спільна системна робота з моніторингу та узагальнення таких ініціатив з боку громадських організацій та об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва. На сучасному етапі цю функцію може взяти на себе Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику розвитку підприємництва. Згодом ця функція може бути передана до Агентства розвитку малого та середнього підприємництва, створення якого передбачається Стратегією розвитку малого й середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року⁷⁴.

Війна на Сході України та проведення антитерористичної операції загострило проблему соціально-економічної адаптації не лише ветеранів, але й військовослужбовців взагалі. Досвід, що сьогодні напрацьовується для підтримки ветеранів АТО, які повертаються до цивільного життя, згодом може використовуватися для адаптації військових, що звільняються в запас із лав ЗСУ та інших структур. Система підтримки ветеранів, яка формується в Україні, не позбавлена недоліків. Водночас, вона є гарним прикладом синергії зусиль держави та волонтерів у сфері вирішення проблеми адаптації ветеранів у довгостроковій перспективі.

⁷⁴ Джерело: Розпорядження КМУ від 24.05.2017 №504-р «Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>

Додаток 1. Огляд основних нормативно-правових документів, що регулюють питання соціальної-економічної адаптації АТО

Назва та дата прийняття	Основні положення, що стосуються учасників АТО
Гарантування прав учасників АТО (у т.ч. реабілітація)	
Закон України «Про соціальний статус і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-XII	- Закон визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, встановлює єдину систему правового та соціального захисту, гарантує військовослужбовцям та членам сімей сприятливі умови в економічній, соціальній та політичній сферах для реалізації їхнього конституційного обов'язку. - Стаття 11 передбачає для учасників АТО безоплатну психологічну та медико-психологічну реабілітацію (обов'язкову) із відшкодуванням вартості проїзду до відповідних центрів реабілітації (відповідний абзац додано Законом України «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»).
Кодекс законів про працю України (поточна редакція від 30.04.2017)	- Стаття 119 гарантує право на збереження робочого місця під час військової служби за призовом під час мобілізації.
Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» №3551-12 (редакція від 01.07.2017 року, підстава 2014-19)	- Закон визначає правовий статус ветеранів війни, гарантує створення належних умов для їхнього життя, сприяє формуванню шанобливого ставлення суспільства. - Відповідно до статті 6 пунктів 19-20 Закону, учасники АТО (у т.ч. добровольці) визнаються учасниками бойових дій. - Визначення порядку надання статусу учасника бойових дій покладено на Кабінет Міністрів України. - Визначено перелік пільг, серед яких – право на першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва й городництва, а також пільга зі сплати земельного податку.

Указ Президента від 18.03.2015 року №150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» (зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента №570/2015 від 05.10.2015)	- Указ доручає Кабінету Міністрів України, КМДА, обласним державним адміністраціям та НБУ виконати заходи для вирішення нагальних питань соціального захисту та реабілітації учасників АТО. - Обласні, Київська міська державна адміністрація разом з органами місцевого самоврядування повинні вирішити питання щодо прийняття регіональних програм для медичного, соціального забезпечення, психологічної реабілітації, адаптації, професійної підготовки (перепідготовки) учасників АТО.
Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 №691 «Про особливості призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності резервістам, які безпосередньо брали (беруть) участь в антитерористичній операції»	- Постанова визначає розміри одноразової грошової допомоги в разі інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності резервістам, які безпосередньо беруть (брали) участь у антитерористичній операції. - Призначення і виплата здійснюється відповідно до Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві (Постанова Кабміну України №975 від 25.12.2013 р.)
Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2015 №348 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для сімей військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також для інвалідів I-II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції та потребують поліпшення житлових умов»	- Постанова затверджує Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для сімей військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також для інвалідів I-II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції та потребують поліпшення житлових умов - Також допускається співфінансування придбання житла сім'ями військовослужбовців та інвалідами за рахунок коштів місцевих бюджетів, коштів сімей військовослужбовців та інвалідів, яким надається житло, а також з інших джерел, які не заборонені законодавством України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 №407 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та/або у забезпеченні її проведення»	- Постанова затверджує порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та/або в забезпеченні її проведення - Також допускається співфінансування придбання житла за рахунок місцевих бюджетів, коштів учасників антитерористичної операції та інших джерел, які не заборонені законодавством України.
Постановою Кабінету Міністрів України від 31.03.2015 №221 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції»	- Постанова затверджує порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті, для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції
Підтримка соціально-економічної адаптації ветеранів АТО	
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року №359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції»	- План містить заходи, спрямовані на відновлення здоров'я учасників АТО, проведення психологічної реабілітації, забезпечення соціальної підтримки та адаптації учасників АТО, професійну реабілітацію та працевлаштування демобілізованих військовослужбовців, залучення міжнародної допомоги для створення системи реабілітації та адаптації учасників АТО та створення організаційної системи управління та інформування громадян у сфері соцзахисту та психологічної реабілітації учасників АТО. - Сприяння створенню власної справи є одним із пунктів Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції (напрямок: Професійна реабілітація та працевлаштування демобілізованих військовослужбовців).

Розпорядження Кабміну від 13 січня 2016 року №10-р «Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції»	- Мінсоцполітики та Державна служба зайнятості відповідальні за організацію професійного навчання, спрямованого на формування навичок провадження підприємницької діяльності для учасників АТО, звільнених з військової служби, служби в правоохоронних органах та членів їхніх сімей. - Державна служба зайнятості відповідає за послуги з професійної орієнтації та професійного навчання учасників АТО.
Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (поточна редакція від 01.08.2016)	- Закон гарантує можливість отримання одноразової допомоги для організації підприємницької діяльності особам, які зареєстровані в державній службі зайнятості як безробітні.
Податковий кодекс України (поточна редакція від 10.09.2017)	- Фізичні особи-підприємці, які були призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації, на весь період служби звільняються від обов'язку нарахування, сплати та податкової звітності до ПДФО та ЄСВ.
Регіональні програми з розвитку малого та середнього підприємництва (на прикладі, Стратегії розвитку малого й середнього підприємництва Тернопільської області на період до 2020 року, затвердженої рішенням Тернопільської облради від 22.09.2016 №318)	- Ціль 8. Активізація залучення окремих верств населення до підприємницької діяльності. Завдання 8.3. Залучення учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб до підприємницької діяльності. - Серед заходів: проведення спеціалізованих семінарів та тренінгів для учасників АТО, обмін досвідом з іншими регіонами щодо адаптації учасників АТО, залучення коштів для розвитку соціального підприємництва та ін.

Додаток 2. Підприємництво як форма самозайнятості ветеранів АТО (результати фокус-групових дискусій)⁷⁵.

Умови та мотивація для створення власного бізнесу

Повернувшись із зони АТО, колишні військові зіштовхуються з труднощами адаптації до цивільного життя, зокрема відсутністю зайнятості. Одним із способів вирішення проблем із місцем роботи є заснування власного бізнесу. Проте підприємницька діяльність потребує створення на державному рівні умов та відсутності різноманітних перешкод, у протилежному випадку створення власної справи стає важкодоступним процесом. Для уникання труднощів держава пропонує ветеранам АТО низку пільг, але одностайної згоди в тому, чи суттєві ці пільги, серед МСП немає.

Відкрити власну справу респондентам, здебільшого, заважає фінансове становище, а саме відсутність інвестицій та можливості зробити перше капіталовкладення, а також складність пошуку клієнтської бази та ринку збуту («Зараз роботи немає. Немає від чого відштовхнутися»⁷⁶, «...поки фізично мало клієнтів»⁷⁷). Не меншою проблемою для відкриття власної справи є нестабільність фінансового становища в країні та сезонність деяких робіт. Також респонденти вважають державу головною перепорою для початку власної справи.

Жоден із респондентів, які відслужили в АТО, не продовжив свою військову чи контрактну службу. Адже їх не влаштовує офіцерський склад армії та система взаємодії з мобілізованими («На сьогодні біля керма стоять офіцери, які заточені під стару систему»⁷⁸). Респонденти зазначають, що продовжувати службу було б «...вигідно фінансово. Якщо ти сидиш на нулівці, то дуже вигідно. Це близько 15000»⁷⁹, проте наявна система ведення військових справ у країні їх не влаштовує і стимулює повернутися до цивільного життя.

Думки опитаних з приводу того, чи варто ветеранам АТО починати власний бізнес, розділилися. Деякі вважають, що військові не можуть займатися бізнесом, адже, на їхню думку: «...це добрі, нормальні люди, які не зіпсовані цивілізацією, які не можуть, за визначенням, брехати. Бізнес передбачає дещо інакші критерії»⁸⁰. Інші ж дотримуються думки, що власна справа допомагає їм успішно адаптуватися до життя в суспільстві, уникаючи надмірного вживання алкоголю та інших згубних звичок («Позитивно [власна справа впливає на життя]. Бо я бачив, як хлопці йшли на дембель. Половина з них почала бухати по-чорному»⁸¹).

Щодо доходів також немає однієї сталої тенденції, залежно від роду діяльності в опитаних або збільшилися, або зменшилися прибутки. Подібна ситуація і з вільним часом: його збільшення чи зменшення не залежить від участі в бойових діях, а визначається виключно особливостями перебігу підприємницької діяльності та сезоном.

⁷⁵ Проведено в рамках дослідження «Щорічна оцінка ділового клімату» (ABCA 2016), виконаного в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні».

⁷⁶ Переклад з російської, оригінал: «Сейчас работы нет. Нет, от чего оттолкнуться».

⁷⁷ Переклад з російської, оригінал: «...пока физически очень мало клиентов».

⁷⁸ Переклад з російської, оригінал: «На данный момент у руля стоят офицеры, которые заточены под старую систему».

⁷⁹ Переклад з російської, оригінал: «...выгодно финансово. Если ты сидишь на нулёвке, то очень выгодно. Это где-то 15000».

⁸⁰ Переклад з російської, оригінал: «это добрые, нормальные люди, которые не испорчены цивилизацией, которые не могут, по определению, обманывать. Бизнес предусматривает немножко другие критерии».

⁸¹ Переклад з російської, оригінал: «Позитивно. Потому что я видел, как ребята уходили на дембель. Половина из них начали бухать по-чёрному».

Респонденти зазначають, що участь в АТО розширила для них можливості для саморозвитку, адже держава безкоштовно надає їм доступ до курсів та тренінгів підвищення кваліфікації або перекваліфікації («Запропонували перекваліфікуватися. Надали перелік, на кого можна вивчитись Усе коштом держави»⁸²). Колишні бійці АТО, повернувшись до цивільного життя, не втрачають своїх контактів з військовими, які ще перебувають у зоні операції. Навпаки, вони частіше допомагають їм та займаються волонтерською діяльністю («Хлопці, якщо щось потрібно, то телефонують, і я завжди допомагаю»⁸³).

Загалом ветерани АТО зазначають, що створення власної справи, як і будь-яка інша економічна зайнятість, сприяє кращій адаптації до цивільного життя, тож є бажаною. Серед перешкод для заснування власного бізнесу респонденти найчастіше називають відсутність фінансів для здійснення першого капіталовкладення та незнання розмірів кола потенційних клієнтів, що заважає планувати масштаби своєї діяльності. Згадують респонденти й про труднощі зовнішнього середовища, зокрема про нестабільність державної економіки. Відсутність сталих тенденцій розвитку української економіки спричиняє ненадійні умови для початку бізнесу в країні. Проте, незважаючи на труднощі у створенні власного МСП, ветерани АТО зазначають, що не повернулися б до військової служби через особливості керівництва та ведення військових справ у країні.

Підприємництво: практичні питання

Для початку власного бізнесу підприємці потребують специфічних умов. Тобто, такої ситуації на законодавчому, адміністративному та економічному рівнях, що сприяла б виходу на ринок нових гравців. Та, крім зовнішніх умов, респонденти зазначали, що хотіли б підвищити рівень власної компетенції в питаннях, дотичних до підприємництва.

Здебільшого, респонденти зазначають, що вони теоретично готові розпочати власний бізнес або розширювати старий, але існує чимало факторів, які заважають їм це робити. З-поміж таких перешкод – відсутність фінансів та потреба в інвесторах («За наявності фінансів. Мене зупиняє тільки це»⁸⁴), зависокі ціни на техніку («Я можу розширити бізнес, якщо ціни на техніку стануть нижчими»⁸⁵), брак сприятливої цільової аудиторії покупців, нестабільність курсу валют («Стабільність. Долар вгору - і уже подорожчання матеріалів»⁸⁶), високий рівень податкових навантажень («Оподаткування просто зараз жахливе. Тягне за собою те, що ми за оформлену робочу силу [сплачуємо] великий податок»⁸⁷). Щодо податкового навантаження, то респондентів турбує не лише його розмір, але й важкість процесу сплати та адміністрування податків. Також учасники опитування зазначають про необхідність податкових «канікул» («Давати людині мінімальний рівень податків, щоб вона почала свій бізнес, щоб втягнулася. Потім уже потроху доходити до звичайного рівня»⁸⁸). Для вирішення складнощів, що існують у спілкуванні держави та підприємців, респонденти радять організовувати референдуми та форуми, де вони могли б висловлювати свої пропозиції та зауваження («Ми намагаємося їх обманути, вони

⁸² Переклад з російської, оригінал: «Предложили переквалифицироваться. Предоставили перечень, на кого можно выучиться. Всё за счёт государства».

⁸³ Переклад з російської, оригінал: «Ребятам, если что нужно, то звонят, и я всегда помогаю».

⁸⁴ Переклад з російської, оригінал: «При наличии финансов. Меня останавливает только это».

⁸⁵ Переклад з російської, оригінал: «Я могу расширить бизнес, если цены на технику станут ниже».

⁸⁶ Переклад з російської, оригінал: «Стабильность. Доллар вверх - и уже подорожание на материалы».

⁸⁷ Переклад з російської, оригінал: «Налогообложение просто сейчас ужасное. Влечёт за собой то, что мы платим за оформленную рабочую силу большой налог».

⁸⁸ Переклад з російської, оригінал: «Давать человеку минимальный уровень, чтобы он начал бизнес, чтобы он втянулся. Потом уже потихоньку доходит до обычного уровня».

намагаються нас обманути. І це – «тягни і штовхай», яке не закінчиться ніколи. Потрібно сідати за стіл переговорів»⁸⁹).

Учасники опитування вважають, що вони потребують підвищення знань та навичок у сфері своєї діяльності. Більшості не вистачає знань, перш за все, у сфері просування свого підприємства («У мене від цього залежить потік клієнтів. Їм щось подавай новеньке, цікаве»⁹⁰), другу позицію займає потреба в знаннях законодавчої бази та оподаткування, обґрунтовують вони цю потребу так: «щоб не помилялися, потім не розплачувалися за це»⁹¹, третю – знання технологій («...коли вже йде організація, то необхідна освіта, тому що нові технології, нові якісь методики»⁹²). Також респонденти наголошують на важливості підвищення навичок управління та менеджменту, але така потреба залежить від розмірів самого підприємства («Залежно від обсягів. Якщо в мене буде 10 магазинів, то, звісно, мені це буде потрібно. Коли в мене буде один магазинчик, то не потрібно»⁹³).

Джерелом коштів для розширення своєї діяльності МСП бачать або власні заощадження та обігові кошти («Лише зі своїх грошей»⁹⁴), або спонсорів («Спонсори. Ризикувати»⁹⁵). Щодо позик у банках думки респондентів набули однаковості. Жоден з учасників фокус-групи не готовий брати кредит у банку, адже вважає повернення коштів занадто важким для свого підприємства через високі відсотки («Невідомо, що буде завтра. Чи зможемо розплатитися за цей кредит. Усе може завалитися»⁹⁶). Так само негативно респонденти ставляться і до участі в різноманітних грантах: «Я дуже скептично до цього ставлюся, особливо в нашій країні»⁹⁷. Окрім фінансових вкладень («Щоб закупити те обладнання, щоб міг якісно і швидко робити ту роботу, яку я можу робити»⁹⁸), респонденти також потребують допомоги в просуванні власного продукту та орендуванні приміщення. Адже для бізнесу на початкових стадіях розвитку такі послуги є занадто дорогими.

Для подолання труднощів, що спричинено розміром податків, учасники фокус-групи вважають за потрібне об'єднуватися в асоціації («Створювати організації... Наодинці ніхто нічого не зробить»⁹⁹), також вони розглядають переїзд в інші країни та винос виробництва за кордон як можливі варіанти («Як останній варіант – поїхати»¹⁰⁰). Дехто з респондентів думає про можливість повернутися на війну, адже вони вважають, що: «Поки що найбільш стабільна робота – на війні»¹⁰¹.

Як найманих працівників у своєму підприємстві значна частка учасників опитування хотіла б бачити цивільних громадян, а не ветеранів АТО. Таке бажання вони пояснюють так: «Посттравматичний

⁸⁹ Переклад з російської, оригінал: «Мы пытаемся их обмануть, они пытаются нас обмануть. И это всё тяни и толкай, которое не закончится никогда. Нужно садиться за стол переговоров».

⁹⁰ Переклад з російської, оригінал: «У меня от этого зависит поток клиентов. Им что-то подавай новенькое, интересное».

⁹¹ Переклад з російської, оригінал: «Чтобы не ошибались, потом не расплачивались за это».

⁹² Переклад з російської, оригінал: «...когда уже идёт организация, то необходимо образование, потому что есть новые технологии, новые какие-то методики».

⁹³ Переклад з російської, оригінал: «В зависимости от объёмов. Если у меня будет 10 магазинов, то, конечно, мне это нужно будет. Когда у меня будет один магазинчик, то не нужно».

⁹⁴ Переклад з російської, оригінал: «Только из своих денег».

⁹⁵ Переклад з російської, оригінал: «Спонсоры. Рисковать».

⁹⁶ Переклад з російської, оригінал: «Неизвестно что будет завтра. Сможем ли расплатиться за кредит. Всё может рухнуть».

⁹⁷ Переклад з російської, оригінал: «Я очень к этому отношусь скептически, особенно в нашей стране».

⁹⁸ Переклад з російської, оригінал: «Чтобы закупить то оборудование, чтобы я мог качественно и быстро делать ту работу, которую я могу делать».

⁹⁹ Переклад з російської, оригінал: «Создавать организации...В одиночку никто ничего не сделает».

¹⁰⁰ Переклад з російської, оригінал: «Как последний вариант – уехать».

¹⁰¹ Переклад з російської, оригінал: «Пока самая стабильная работа – это на войне».

синдром – це дуже серйозна річ, не одразу звідти витягнеш»¹⁰². Але інші респонденти вважають, що: «...конкурентоспроможність – найбільш важливе»¹⁰³, тому вони були б готові взяти будь-якого працівника.

Більшість респондентів хотіла б або вже займається власною справою через потребу бути незалежним, часто поштовхом стає неприємний досвід співпраці з роботодавцем («У мене погані були роботодавці. Не хотіли гроші платити вчасно»¹⁰⁴). Також мотивує створювати власну справу можливість втілювати власні ідеї та самостійно розпоряджатися власним вільним часом («...ти прокидаєшся і думаєш: сам, насправді. Сам повинен керувати всім і своїм часом»¹⁰⁵, «Ти вільний, звісно, вільний у своєму виборі. Не прив'язаний»¹⁰⁶).

Отже, на думку респондентів, розпочати власну справу найбільше на сьогодні їм заважає брак фінансування, зависокі ціни на техніку, нез'ясованість масштабів та особливостей цільової аудиторії покупців, нестабільність курсу валют. Також проблематичним для себе респонденти вважають питання, пов'язані з оподаткуванням. Так, вони наголошують на занадто високому рівні податкових навантажень та важкості адміністрування і сплати податків. Законодавча та нормативна бази України викликають в учасників фокус-групи чимале невдоволення, особливо в питаннях постійних змін. Як спосіб подолання несприятливої ситуації для МСП респонденти пропонують влаштовувати референдуми та круглі столи або ж створювати асоціації. Участь у таких заходах, на їхню думку, допомагатиме підприємцям бути почутими та впливати на процес трансформації бізнес-середовища. Також респонденти вважають для себе проблемою брак знань у питаннях реклами та просування свого бізнесу, законодавчих норм, технологій, управління, менеджменту. Опитані зазначають і про брак коштів, особливо їм важко виділити кошти на рекламу власного МСП та оренду приміщення. Та все ж вони розраховують переважно на свої заощадження та обіговий капітал. Залучення ж сторонніх коштів – спонсорських внесків – оцінюють як ризиковане, тоді як позики в банках та участь у грантах не розглядаються як можливі. Та, незважаючи на труднощі, що виникають під час заснування своєї справи, респонденти все ж теоретично готові починати бізнес. Основними мотивами для цього стають прагнення незалежності від роботодавця, негативний досвід роботи як найманий працівник та бажання втілити свої економічні ідеї.

Ризики та перешкоди

Життя колишніх бійців АТО має специфічні особливості, порівняно з життям звичайного цивільного громадянина. Тому держава намагається полегшити адаптацію ветеранів до суспільства, забезпечити місцем роботи. Для цього створюються пільги, особливі умови при створенні власного бізнесу, а також різноманітні безкоштовні курси підвищення кваліфікації та перекваліфікації.

Для ветеранів АТО створюються дещо легші умови для реєстрації свого підприємства, а саме – реєстрація займає дещо менше часу. Проте респонденти не вважають це вагомою пільгою, адже економія часу не полегшує ведення бізнесу. Вони вважають більш раціональним зменшення податкового навантаження або надання фінансової допомоги хоча б у питання оренди приміщення («Навіть якби за дві години зареєстрували людину, яка прибула з АТО, це не значить, щоїй грошей віддалили, і вона почала свій

¹⁰² Переклад з російської, оригінал: «Посттравматический синдром – это очень серьезная штука, не сразу оттуда вытащишь».

¹⁰³ Переклад з російської, оригінал: «Конкурентоспособность – самое важное».

¹⁰⁴ Переклад з російської, оригінал: «У меня плохие работодатели были. Не хотели деньги платить вовремя».

¹⁰⁵ Переклад з російської, оригінал: «...ты просыпаешься и думаешь: сам, на самом деле. Сам должен управлять всем и своим временем».

¹⁰⁶ Переклад з російської, оригінал: «Ты свободен, конечно, свободен в своём выборе. Не привязан».

бізнес розвивати»¹⁰⁷). Перепонами ветеранам АТО для відкриття власного бізнесу стають фінансові борги, низький попит на товари (залежно від сфери діяльності). Корупційні схеми в державних органах також здаються респондентам перепоною для ведення бізнесу, а свій статус ветерана АТО вони не розглядають як захист від неформальних практик («Або платити, або намагатися розмовляти. Не думаю, що мене послухають і, типу, мені знижку зроблять за те, що я десь трохи попихкав»¹⁰⁸).

З приводу періоду адаптації, який потрібен бійцям АТО для включення в цивільне життя, однозначна відповідь у респондентів не виникла. Більшість людей дотримується думки, що тривалість такого періоду залежить від індивідуальної ситуації («У кожного по-своєму. Місяць, і взагалі таке враження, що я там і не був. Я як у тумані був. Потім зателефонували: «той загинув, той загинув». І ти вже повернувся»¹⁰⁹).

Основними ризиками, на які йдуть ветерани АТО, щоб відкрити та вести власну справу, є такі як фінансовий ризик (можливість занепаду бізнесу), нерентабельність, важкість прорахунку попиту, нестабільність курсу, постійна зміна законодавства. Деякі респонденти також мають досить радикальні думки, на кшталт таких: «Ризик – це одним словом «Україна»»¹¹⁰. Також вони вважають, що проблеми, пов'язані з економічною ситуацією в Україні, дуже ймовірні, а зміна політичної ситуації, на їхню думку, може призвести до повної зупинки їхнього бізнесу. Для того, щоб мінімізувати вплив таких ризиків учасники фокус-групи вважають, що доцільно було б: «бізнес-план грамотний скласти до відкриття»¹¹¹, «спробувати грамотно прорахувати ринок. Дізнатися попит на ті чи інші товари»¹¹². Для уникання ризиків, пов'язаних з економічним та політичним становищем у державі, респонденти вважають за потрібне влаштовувати мітинги та протести, свідомо голосувати на виборах, а також вкладати в бізнес лише частину своїх коштів, щоб ризик був якомога меншим.

Тож, загалом респонденти наголошують на зменшенні часу, який іде на реєстрацію власного підприємства у ветеранів АТО. Проте таке полегшення вони не вважають суттєвим. Натомість, учасники фокус-групи зазначають, що було б бажано для колишніх бійців зменшити податкове навантаження, надавати фінансову допомогу в оренді приміщення. Загалом статус ветерана АТО, на думку респондентів, не полегшує процес створення власної справи, він навіть не допомагає обійти необхідність вдаватися до неформальних практик, корупції. Не відрізняються у колишніх бійців і перепоны та ризики, що супроводжують відкриття бізнесу. Найбільшими проблемами респонденти називають нестачу коштів, незнання ринку та покупців, низький попит, нестабільність державної економіки та законодавчих норм.

Роль держави

Повернувшись із зони АТО, бійці потребують певного часового періоду, за який можна було б звикнути та пристосуватися до цивільного життя. Для полегшення адаптації вони потребують стороннього втручання, зокрема державної допомоги в питаннях, пов'язаних із працевлаштуванням та консультаціями психолога.

¹⁰⁷ Переклад з російської, оригінал: «Даже если за два часа регистрируем человека, который прибыл из АТО, то это не значит, что ему денег ввалили и он начал свой бизнес развивать».

¹⁰⁸ Переклад з російської, оригінал: «Или платит, или пытаются разговаривать. Не думаю, что меня послушают и типа мне скидку сделают за то, что я где-то чуть похтел».

¹⁰⁹ Переклад з російської, оригінал: «У каждого по-своему. Месяц, и вообще такое ощущение, что я там не был. Я как в тумане был. Потом мне позвонили, тот погиб, тот погиб. И ты уже вернулся».

¹¹⁰ Переклад з російської, оригінал: «Риск – это одним словом «Украина»».

¹¹¹ Переклад з російської, оригінал: «Бизнес-план грамотный составит до открытия».

¹¹² Переклад з російської, оригінал: «Попытаться грамотно просчитать рынок. Узнать спрос на те или иные товары».

Респонденти одноставно підтримують думку, що держава повинна допомагати ветеранам АТО в працевлаштуванні або створенні власної справи. Обґрунтовують вони це тим, що самостійно знайти нове місце роботи або розпочати власний бізнес важко в нашій країні, а ветеранам АТО будь-яка економічна зайнятість допомагає адаптуватися до цивільного життя (*«Чим швидше людина включається в роботу, тим швидше її витягнуть. Я сам прийшов, мені доводилося через якийсь біль психологічний розширювати свою свідомість»*¹¹³). Таку державну допомогу вони вбачають у відкритті спеціальних робочих місць або ж створенні квот для ветеранів АТО в приватних та державних установах, а також в організації спеціальних курсів для підвищення кваліфікації або перекваліфікації, наданні грошової допомоги. Учасники опитування наголошують на обов'язковому наданні ветеранам АТО, які організовують власний бізнес, податкових «канікул», тобто періоду, коли вони могли б не сплачувати податки. Крім цього, респонденти також зазначають, що держава повинна надавати доступ до безкоштовних консультацій психолога та допомагати виявити сферу талантів колишнього бійця, щоб підібрати максимально комфортне нове місце роботи для нього (*«...психолог, він може чітко зрозуміти, по-перше, де в нього [у ветерана АТО] збій, у якому напрямку може себе реалізувати, і – підказувати»*¹¹⁴). Загалом респонденти вважають, що допомога ветеранам АТО повинна бути комплексною, включати як психологічну підтримку, так і фінансову, юридичну. На їхню думку, мають бути створені спеціальні фонди, що займалися б адаптацією колишніх бійців до суспільного цивільного життя (*«Замість магазину «Рошен» на кожній станції метро поставити такий центр обслуговування людини, яка повернулася...»*¹¹⁵). Також учасники опитування зазначають, що дуже часто вся допомога, яку органіжує держава, існує виключно на папері, тобто створюється ситуація, коли людина має право отримати певну допомогу, проте, насправді, у центрах зайнятості та інших державних установах її відмовляють (*«Я був у Соцзабезі, виходить. Надали перелік навчання, воно на папері є, але його нема»*¹¹⁶). У респондентів виникає багато незадоволення діяльністю теперішньої української влади, вони зазначають, що всі проблеми з адаптацією бійців АТО можна вирішити, якщо війна на Сході України не буде фінансуватися окремими громадянами: *«Я кажу, що потрібно Пінчука розкурочити, Ахметова. Тому що ми сплачуємо за хліб – і фінансуємо війну. Ми платимо за сік – і фінансуємо війну. Ми платимо за електроенергію – і фінансуємо війну. І не можемо ніяк зупинити це. Сидимо тут за круглим столом і думаємо: «Як допомогти нам атошникам, щоб розвинути свій бізнес?» Зупинити війну. Не буде атошників, то будуть бізнесмени, буде бізнес, буде все»*¹¹⁷.

Отже, респонденти вважають сучасний стан державної допомоги ветеранам АТО незадовільним, адже більшість заходів лише нормативно передбачено, проте, насправді, вони не є доступними. Проте учасники фокус-групи наголошують на необхідності введення державної допомоги належної якості. Найбільш бажаними заходами вони називають відкриття спеціальних робочих місць, створення квот на підприємствах, пільг при оподаткуванні, надання безкоштовних консультацій психолога. Загалом, респонденти вважають, що допомога ветеранам АТО має бути комплексною, тобто одночасно

¹¹³ Переклад з російської, оригінал: «Чем быстрее человек включается в работу, тем быстрее его вытаскивают. Я сам пришёл, мне приходилось через какую-то боль психологическую расширять своё сознание».

¹¹⁴ Переклад з російської, оригінал: «...психолог, он может чётко понять, во-первых, где у него сбой, в каком направлении может себя реализовать, и – подсказывать».

¹¹⁵ Переклад з російської, оригінал: «Вместо магазина «Рошен» на каждой станции метро поставит такой центр обслуживания человека, который вернулся...».

¹¹⁶ Переклад з російської, оригінал: «Я был в Соцзабезе, получается. Предоставили перечень обучения. Оно на бумаге есть, но его нет».

¹¹⁷ Переклад з російської, оригінал: «Я говорю, что надо Пинчука раскурочить, Ахметова. Потому что мы платим за хлеб – и финансируем войну. Мы платим за сок – и финансируем войну. Мы платим за электричество – и финансируем войну. И не можем никак остановить это. Сидим тут за круглым столом и думаем: «Как помочь нам атошникам, чтобы развить свой бизнес?». Остановить войну. Не будет атошников, то будут бизнесмены, будет бизнес, будет всё».

охоплювати широку низку сфер життя. Для цього, на думку опитаних, доречно було б створити фонди, куди колишні бійці могли б звертатися за допомогою та консультаціями.